

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE’NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

Türkan GÖZÜTOK*

Özet: Eşkialık, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’nda, özellikle 1950’lili yıllardan sonra popüler bir konu olmuş ve bu konu, Marksist yazarların eliyle yeniden canlandırılmıştır. Bu dönemde, tarihî bir kişilik olan Egeli eşkıya Çakırcalı Mehmet Efe’nin eşkıyalık serüveni de (1872–1911) ilgi duyulan konuların başında gelir. Çakırcalı Mehmet Efe’nin eşkıyalık hikâyesini Türk Edebiyatına taşıyan iki tanınmış yazar vardır. Sabahattin Ali, Çakıcı’nın İlk Kurşunu (1940 ?) adlı uzun hikâyesinde, Çakıcı’nın, babasını öldürenlerden öç almak için sıktığı “ilk kurşun”u, II. Abdülhamit idaresine karşı bir ilk başkaldırı hareketi ve Anadolu halkının II. Abdülhamit idaresine “ilk” isyanı olarak yorumlar. Yaşar Kemal ise Çakırcalı Efe (1974) adlı romanında, Çakırcalı’yı İngiliz tarihçi E. J. Hobsbwm’in “soylu eşkıya” tipolojisine göre yorumlayarak romantik ekolün izinden gider. Fakat Çakırcalı olayının çok yönlü ve çok karmaşık bir olay olduğunun altını çizer. Çakırcalı’nın 19. yüzyılın sonlarında devleti çok uğraştıran bir eşkıya oluşunda yerli-yabancı pek çok çıkar çevrelerinin payının olduğunu da vurgular.

Anahtar Kelimeler: Eşkialık, Eşkialık, Türk Edebiyatında Eşkialık, Egeli Eşkialılar, Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Çakırcalı ya da Çakıcı Mehmet Efe, “Soylu Eşkialık”.

Banditry and the Reflection of Çakırcalı Mehmet Efe in the Turkish Literature

Abstract: Banditry became a popular subject in the Republican Era Turkish literature, especially after the 1950s and this subject was revitalized through the pens of the Marxist writers. One of the popular themes was the life (1872–1911) of Çakırcalı Mehmet Efe of the Aegean Region. There are two well-known Turkish writers who wrote on Çakırcalı Mehmet Efe. Sabahattin Ali, in his long story titled “Çakıcı’nın İlk Kurşunu” (The First Bullet of Çakıcı)(1940 ?), tells about the first bullet he had to fire to take his father’s revenge and considers this as both of Çakırcalı’s and of the Anatolian people’s the first revolt against Sultan Abdülhamit, II. Yaşar Kemal, on the other hand, depicts him as a noble character in his novel “Çakırcalı Efe” just as E. J. Hobsbwm’s does in his novels and follows a romantic trend. Yet, Yaşar Kemal emphasizes that the case of Çakırcalı is rather complicated. In his opinion, Çakırcalı’s

* Yard. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi.

becoming a problem for the state was also because of the prejudice and individual interests of the local and international groups.

Key Words: *Footpad, Banditry, Footpad in Turkish Literature, Footpads of Aegean Region, Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Çakırcalı or Çakıcı Mehmet Efe, "Royal Footpad".*

Giriş

Eşkialık konusu, tarih araştırmalarından toplumbilimcilerine ve romancılara kadar çok geniş bir yelpazede ilgi duyulan bir konu olmuştur. Tarih olaylarının ötesinde, sözlü edebiyat geleneğinde, destan, efsane, şiir, deyiş gibi çeşitli halk anlatım türleriyle halkın belleğinde yüzyıllardır yer bulmuş eşkıya hikâyeleri de söylenile gelmiştir. Eşkialık ve eşkıya türkülerinin kaynaklarına gidildiğinde, dünya edebiyatında olduğu gibi Türk Edebiyatı'nda da eşkıyalık teması oldukça yaygındır. *Koroğlu Destanı, Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu, Yalnız Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, Hekimoğlu İsmail* gibi örnekler, Türk halk edebiyatının bu konuda en tanınmış örneklerindedir.

Eşkialık göreceli bir kavramdır. Bu konuda, genelde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki bakış söz konusudur. Bunlardan ilki, eşkıyalığı yücelten, bir tür direniş olarak gören, toplum ve halk adına haklı bir hareket gibi kabul eden romantik görüş; ikincisi ise, eşkıyalığı, devletin çatısı altında, devlete rağmen hareket eden, halkla çatışan ve devletten ziyade halka zarar veren kişi ve grupların yasadışı hareketi olarak kabul eden görüştür.

Romantik görüşü savunan en etkili isim, İngiliz tarihçi E. Hobsbawm'dur. Hobsbawm, *Eşkialar* (1997) adlı eserinde, eşkıya olgusunu sosyal tarih araştırmaları çerçevesinde, geniş çapta ve dünya ölçeğinde ele almış ve "toplumsal eşkıyalık" kavramını ortaya atmıştır. Hobsbawm'a göre "toplumsal eşkıyalık" tarihte yer bulmuş en evrensel ve tek biçimli toplumsal bir olgudur. Toplumsal eşkıya ise, bürokrat ve devlet tarafından suçlu sayılan fakat "köylü toplumu" arasında yaşayan ve köylüler tarafından kahraman, yenilmez, intikam alıcı, adalet için savaşan, bazen de özgürlüğün lideri olarak görülen ve her koşulda saygı duyulan, bu yüzden de yardım edilen ve desteklenen kanun kaçağı köylülerdir. Yazara göre toplumsal eşkıyanın, kendi bölgesindeki ya da öteki bölgelerdeki halk kesiminin (lordun değil), köylünün hasadını alıp kaçması asla söz konusu değildir. Hobsbawm, daha çok, kır hayatının getirdiği koşullarda türeyen "soylu eşkıya"lığı, bu açıdan, şehrin sosyal yapısı içinde biçimlenen yasa dışı faaliyetlerden de (uyuşturucu tacirliği, hırsızlık, gangsterlik ve kara para aklama gibi) ayrı tutmuştur. Özetle, Hobsbawm'a göre eşkıyalığın belli ölçüler içinde topluma zararları dokunsa da eşkıyalığın soylu bir direniş olduğu yolundaki romantik söylemi ağır basar.

Romantik bakışı destekleyen bir başka araştırmacı da Fernand Braudel'dir. "Annales" ekolünün ünlü adlarından biri olan Braudel, *2. Felibe Dönemi'nde*

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

Akdeniz ve Akdeniz Dünyası (1994) adlı bölgesel tarih çalışmasında, eşkıyalığı, tarihin haklarında pek bilgi vermediği fakir/ezilenlerin (ya da resmî tarih yazıcılığında seçkinlerin yer vermediği “küçük insan”ın), güçlülerin dikkatini çekme biçimi olarak yorumlarken, eşkıyalığın temelinde yatan gerçek olgunun yoksulluk olduğunu belirtir. Braudel’e göre, “Eşkialık her şeyden önce, siyasal düzenin ve hatta toplumsal düzenin koruyucusu oldukları yerleşik devletlere karşı bir intikamdır” ve “Efendiye karşı, onun aksak adaletine karşı intikam olan eşkıyalık hemen her yerde bir haksızlık düzelticisi olmuştur” (Braudel: 1994: I: 99-112).

Türkiye’de yapılan benzer çalışmaların da romantik bakışı desteklediği görülür. Doğu Anadolu’daki eşkıya olgusu üzerine çalışma yapan İsmail Beşikçi ile Ege’deki eşkıyalık meselesini ele alan Sabri Yetkin’i de romantik grupta değerlendirmek mümkündür. Beşikçi, *Doğu Anadolu’nun Düzeni* (1969) adlı eserinde, Doğu Anadolu’daki eşkıya hareketlerini “ağalığın, baskıcı rolüne karşı ortaya çıkan bir direnme şekli” olarak kabul eder. Beşikçi’ye göre eşkıyalık, “halka karşı değil”, “halkı ezen ağalara ve her zaman ağalarla işbirliği yapmış ve onun çıkarlarını korumuş olan devlet bürokrasisine karşı” yapılmıştır (Beşikçi 1969: 26, 100).

Sabri Yetkin de *Ege’de Eşkıyalar* (2003) adlı çalışmasında, Braudel ve Hobsbawm’ın izinden giderek, eşkıyalığı, sosyal tarihçilik ya da bölgesel tarihçilik anlayışı çerçevesinde ve “küçük insan”ın tarihteki izini arama anlayışı üzerinden bakarak değerlendirir. Bölgesel olarak, Ege’deki eşkıyalığı, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın sonlarında derinleşerek ve artarak süregelen ve yıkılışına kadar devam eden sosyal, ekonomik ve siyasal sorunların ve çözümsüzlüklerin “doğal” bir sonucu olarak “yaygınlaşan” ve “kronikleşen” bir hareket olarak görür. “Sosyal haydut”luğun İmparatorluk döneminde Ege’de yaygınlaşmış olmasını, Ege Bölgesi’ndeki ekonomik paylaşımın eşitsizliğine ve katmanlar arasındaki farklılığa bağlar (Yetkin 2003:3,5). Ege’de isyan etmiş ve Osmanlı Devletini en çok uğraştıran bir eşkıya tipi olarak tarihe geçmiş Çakıcı Mehmet Efe’yi, Hobsbawm’ın “sosyal eşkıya” tipolojisine göre “erdemli eşkıya” grubunda değerlendirir. Yetkin, çalışmasında, Çakırcalı Mehmet Efe’nin eşkıyalık serüvenini aydınlatmaya çalışırken, tarihî belgelerin yanında, Yaşar Kemal’in Çakırcalı Efe’ye dair Cumhuriyet Gazetesi’nde yayımladığı yazıdan ve eşkıya türkülerinden de yararlanmıştı. Romantik söyleminde bu üç kaynağın etkisi büyüktür.

Eşkialık konusunu aydınlatmaya ve sosyo-ekonomik alt yapısını tanımaya girişen bu çalışmaların asıl yoğunlaştığı nokta, eşkıyalığın bir toplumsal başkaldırı hareketi sayılıp sayılmayacağı sorusuna cevap bulmaktır ve verilen cevapların birbirinden farklı oluşunun temelinde de “eşkıya-köylü-devlet” üçlüsü arasındaki ilişki yatar (Akın 2007: 93). Literatürde romantik görüşe uzak duran ve bu ilişkiyi Hobsbawm’dan farklı olarak çözümleyen kişilerin başında Karen Barkey gelir.

Barkey, eşkıyalığı, haksızlığa ve adaletsizliğe karşı yapılmış bir direniş hareketi yerine, halkı ezen bir hareket olarak görür. Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesini temel aldığı *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Merkezileşmesi* (1999) adlı çalışmasında, eşkıyalığın dünyadaki diğer bazı örnekleriyle Osmanlı Devleti'nde 16. ve 17. yüzyılda görülen eşkıya olaylarını karşılaştıran Barkey, bu çalışmasında, Osmanlı Devleti'ndeki eşkıyalığın ortaya çıkış nedenlerini genel görüşe uygun olarak, ekonomik şartların kötüleşmesi ve bürokratların halka karşı yanlış tutumuna bağlar. Osmanlı'da eşkıya olaylarını, askerler, resmî görevliler ve çeşitli nedenlerle işsiz güçsüz kalan köylülerin çıkardığını, eşkıya olaylarının devlete ve topluma daima ağır bedeller ödettiğini belirtir (Barkey 1995: 160). Osmanlı bürokratlarını, eşkıya olaylarını çözmeye ustalıklı kişiler olarak tanımlar. Yazar, eşkıyanın çıkar amaçlı çabalarından en büyük zararı aslında köylünün gördüğünü ve zaman zaman köylülere karşı iktidar çevreleriyle işbirliği yaparak halkı soyduklarını, kökenleri köylü de olsa eşkıyaların bir süre sonra köylüye ihanet etmeye başladıklarını, baskınlar yaptıklarını ve işi mezalime vardırıldıklarını belirtir. Sanıldığı aksine, devlet idarecilerini uğraştıran ve merkezî yönetimi zora sokan bu olayların aslında zamanla devletin merkezî otoritesini de güçlendirdiğini söylerken (Barkey 1999: 249); Yetkin ise, Ege'de işi fabrika yakmaya kadar götüren eşkıyalığı bitirmek üzere Osmanlı devlet idaresinin aldığı tedbirleri ve eşkıya takip yöntemlerini “tam bir eşkıya yöntemi olup devlet olma niteliklerine uygun olmayan hukuk dışı bir davranış” olarak yorumlar (Yetkin 2003: 143).

Eşkıyalık, Osmanlı'da ve genel olarak Akdeniz havzasında özellikle 14. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar, 16. yüzyılda artarak devam eder ve 17. yüzyılda ise büyük bir sorun haline gelir. Bu eğilimin artmasında, Akdeniz dünyasında nüfus artışı, ekonomik sıkıntılar, ticaretin yaygınlaşması, halkın yoksullaşması ve siyasî otoritenin zayıflaması gibi etkenler rol oynar. 16. yüzyılın sonlarında, ekonomik ve siyasî şartların bozulmasıyla ortaya çıkmış olan bazı “yersiz yurtsuz” insanlar Osmanlı'da ilk eşkıya gruplarını oluştururlar. Osmanlı'da, değişen siyasî, ekonomik ve sosyal sebeplere göre, eşkıyalık olayları ve eşkıya grupları da değişkenlik göstermiş ve eşkıya olayları özetle, devletin buhranlı zamanlarında devlet yöneticilerini meşgul etmiştir (İlgürel 1995: 466-469).

Konuyu tarihî, sosyolojik ve kavramsal çerçevede değerlendiren araştırmacılar arasındaki bu görüş farklılığı, Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı'na da yansımıştır. Tanzimat'tan 1950'li yıllara kadar, Türk romanının ana izleği Batılılaşma sorunu etrafında gelişir. Fakat bu tarihten sonra, Türk romancıları, “toplumsal yapının kendisi”ne yönelmeye ve mevcut yapıyı sorgulamaya ve toplumun değişik kesimlerinin sorunlarını (köylü, işçi, ezilen kesim gibi) Türk romanına yansıtmaya başlarlar ve bir “Anadolu romanı” veya “Anadolu romancıları” doğar. Bu romancılığın iki temel özelliği ise, “toplumsal düzene başkaldırı” ve “halk edebiyatından, folklordan yararlanma”dır (Moran 1996:17, 79). Bu anlamda bir “Anadolu romanı” veya “Anadolu romancılığı”nın Cumhuriyet Türkiye'si'nde ilk

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

örneğini ise Sabahattin Ali *Kuyucaklı Yusuf* (1937) adlı romanıyla vermiş ve Orhan Kemal, Yaşar Kemal ve öteki “Anadolu romancıları”na öncülük etmiştir (Moran 1996: 17-18).

Barkey ise, Moran’ın sözünü ettiği, özellikle 1950’li yıllardan sonra “Anadolu romanı”nda görülen bu durumu, Osmanlı coğrafyasında yüzlerce yıllık birikimle oluşmuş ve efsane geleneği içinde süregelen bir yazılı ve sözlü edebiyatın, 20. yüzyılda Marksist araştırmacılar tarafından yeniden canlandırılması olarak yorumlar:

“Bu literatür, özellikle köylülerin büyük tarım imparatorlukları tarafından sömürülmesi üzerine çalışan Marksist araştırmacıların toplumsal eşkıyalığı bir tür köylü isyanı olarak ele almaya başlamasıyla birlikte yeniden canlandı.” (Barkey 1999: 185).

Eşkiya olgusunu, toplumsal düzeni sorgular nitelikte Türk Edebiyatı’na taşıyan ve halk arasında ünü bir şekilde yayılmış eşkiya tiplerini romanına başkişi yapan yazarların başında, Yaşar Kemal ve Kemal Tahir gelir. Köy romanının ikinci döneminden itibaren “popüler bir konu” olmaya başlayan eşkıyalığın konu edildiği romanların en bilinenleri Yaşar Kemal’in *İnce Memet*’iyle, Kemal Tahir’in *Rahmet Yolları Kesti* adlı eserleridir. Eşkıyalığı konu edinen diğer romanlar “aynı konuda farklı tezleri temsil eden bu iki örnek”in izinden gitmişlerdir (Kaplan 1997: 176) ve bu iki yazarın eşkıyalık sorununa bakışı birbirinden oldukça farklıdır. Yaşar Kemal, ünlü romanı *İnce Memet*’te (1.C: 1955, 2. C: 1969, 3. C: 1984, 4. C: 1987) “başkaldırı öyküsü”nün bir örneğini sunar ve İnce Memet’i, Hobsbawm’ın “soyulu eşkiya” imgesiyle donatıp arketipleştirerek destansı bir kişiliğe sokar (Moran 1996: 79, 78) Aslında Ege coğrafyasının türkülere mal olmuş eşkiyası İnce Memet’i Denizli, Isparta, Burdur, Antalya, Afyonkarahisar ve Aydın dağlarından (Uysal 1990:1) alıp Toroslar’a (Çukurova) getirerek, buradaki ağalık zulmüne karşı mücadele verdirtir. Yaşar Kemal *İnce Memet*’te eşkıyalığı, baskıcı, zorba ve adaletsiz ağa düzenini değiştirmekten başka çaresi olmayan idealist bir tipin başkaldırı hareketi olarak görür.

Kemal Tahir ise, *Rahmet Yolları Kesti* (1957) ve *Yorgun Savaşçı*’da (1965) bu görüşün aksine, eşkiyanın edebiyatta birer kahraman gibi gösterilmesine karşı çıkar. *Rahmet Yolları Kesti*’de, eşkıyalığın ya da “eşkiya ruhu”nun, toplum olarak kokuşmuş ve çözülmüş muhitlerde ortaya çıkabilecek bir “toplum hastalığı” olduğu görüşündedir. Eşkıyalığın aşamalarını, destek veren çevreleri ve eşkiya mekânlarını derinlemesine irdeler. Bütün eşkiya tipleri olumsuzdur. Romanda, zevk için kulak kesen, kadınların boğazına “nar gibi kızarmış” sacayak geçiren, çocukların sırtlarını yarıp tuz, kırmızıbiber eken ve paranın ya da ana babasının yerini söyletmek için genç kızların ayaklarını ocakta yakan eşkiya tipleri görülür. Kemal Tahir, romanda, eşkiya sorununun çözümünün ise, toplumun eşkıyalığı benimseyici tutumundan vazgeçmesi, düzenli askerlik kurumunun yerleştirilmesi, sürekli bir toplumsal

barışın sağlanması, dengeli bir ekonomik hayat ve güçlü bir devlet yapısına kavuşmakla sağlanacağı görüşündedir. Kemal Tahir “her çağda maceraya koşan bir takım başıbozuklar” dediği eşkıyanın Kurtuluş Savaşı’na verdiği destekle de mazur gösterilemeyeceğinin altını çizerek (Bozdağ 2003: 72). Kemal Tahir’in bu yorumu, bazı eşkıya reislerinin ve eşkıya gruplarının Kurtuluş Savaşı’na verdiği desteği öne çıkarmak suretiyle, eşkıyalığı masum göstermeye çalışanlara da bir cevap niteliğindedir. Bundan başka, Halide Edip de “Efe’nin Hikâyesi” adlı öyküsünde, Ege’li efelerin, Kurtuluş Savaşı’nın başlarında, bu olaya ne kadar duyarsız olduklarını ve işin ciddiyetini sonradan kavradıklarını vurgular.

Yaşar Kemal ile Kemal Tahir, temelde Marksist ideolojiye bağlansalar da, Osmanlı toplum yapısına ve devlet düzenine dair, birbirlerinden farklı argümanlar geliştirmiş ve eşkıya-devlet ilişkisine de farklı açılardan bakmışlardır. Karen Barkey’in Osmanlı’da eşkıyalık meselesine bakışına temel oluşturan, Osmanlı toplum yapısının Batı toplum yapısından farklı olduğu yorumuyla, Kemal Tahir’in Osmanlı toplum yapısına dair görüşleri arasında da bu anlamda bir paralellik bulunmaktadır.

Tarih çalışmalarına İngiliz Komünist Partisi’nin “Tarihçiler Grubu”nda başlayan Hobsbawm’ın “soyul eşkıya” tipolojisiyle, Yaşar Kemal’in, eşkıyalık türkülerinde geçen, gerçek olmayan fakat halkın belleğinde olmasını istediği değerler için büyüttüğü bazı destansı/hayali kahramanları Marksist ideolojiye göre yeniden dönüştürmesi arasında organik bir bağ vardır.

Cumhuriyet Dönemi Türk romanında bu ilk örneklerin dışında, eşkıyalık olaylarını “ağa düzeni”nden kurtulma çabası olarak yorumlayan romanlar çoğunluktadır. Fakat sosyalist eğilimlerin romana yansımalarıyla oluşmuş bir eşkıyalık anlayışı da göze çarpar. Kemal Bilbaşar’ın *Cemo* (1966) adlı romanında, Doğu Anadolu’daki küçük bir köylü grubunun ağalıktan kurtulma çabaları anlatılırken Hasan Kıyafet, *Gominis İmam*’da (1969) ağalığı yok edecek olan sosyal tipi aydınlar arasından seçer ve bir “okumuş eşkıya” olan imam, kendi öcünü almak için dağa çıkar. Yazar, eşkıyayı bu romanda “sosyalist amaçlarla dağa çıkan bir gerilla örneği olarak” sunar. Hasan Kıyafet’e göre ağalık sistemi ve ağalar, halkın ilerlemesinin önündeki en büyük engeldir. Timur Karabulut da *Çepel Dünya*’da (1971) Orta Anadolu’nun bir köyü olan Sapadere’de ağa zulmüne uğramış Alo adlı bir çobanın eşkıyalığını anlatır. Yine Doğu Anadolu’nun düzenini yorumlamaya çalışan yazarlardan birisi de Ömer Polat’tır. *Mahmudo ile Hazel*’de (1973), Doğu Anadolu’da eşkıyalığın oluşma sebeplerini işleyen Ömer Polat, geçim şartlarının zorluğundan dolayı tütün kaçakçılığı yaparken girdiği bir silahlı çatışmada jandarmanın vurulması üzerine suçlu duruma düşen, çareyi eşkıya olmaktan gören Mahmudo ile karısının maceralarını anlatır. (Kaya 2004: 213-245).

1. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda “Çakırcalı Mehmet Efe”

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda birer halk kahramanı gibi ele alınmış ve eşkiyalıklarıyla ün salmış eşkiyalardan birisi de Çakırcalı Mehmet Efe ya da Çakıcı Efe'dir. 1872–1911 yılları arasında, Ödemiş ve çevresinde faaliyet gösteren, 15 yıldan fazla o bölgede eşkiyalık yapan ve 1000'den fazla insanı öldürdüğü söylenen Çakırcalı Efe'nin mitleşen hayatı, Türk edebiyatına da konu olmuştur. Türk edebiyatında Çakırcalı Mehmet Efe hakkında yazılmış birçok hikâye/yazı ve roman vardır. Bunların herkesçe bilinenleri ise: Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, 1934; Selami Münir Yurdatap, *Çakıcı Efe*, 1941; Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Efe'nin Mecaraları*, 1947; Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, 1994; Refii Cevat Ulunay, *Dağlar Kralı*, 1995; Kahramanlar Dergisi, *Çakıcı Efe*, 1952, (tefrika)'dir. Bu eserler, Çakırcalı'yı edebiyatın dışında da, pek çok alanları ilgilendirecek bir malzeme olarak sunmuş ve Çakırcalı'nın gerçek kişiliğinin tanınmasına büyük yararlar sağlamıştır. Bundan başka, özellikle 1930'lu yıllar Türk hikâyeciliğinde, dönemin önemli gazete ve dergilerinde popüler konular ve kişiler üzerine yazılan günlük hikâye/yazılarda da bu konuya yer verilmiş ve bu yazı/hikâyeler ilgiyle okunmuştur. Hüseyin Rıfat'ın Yedigün Dergisi'nde (No: 27, 28, 29, 30) dört bölüm olarak yazdığı “*Çakırcalı Efe Kimdi? Neler Yaptı?*” adlı yazısı da bunlardan birisidir. Bu yazının başına konulan küçük notta, Yedigün okuyucusuna şu bilgi verilmektedir:

“Çakırcalı'nın hayatını yazmak için onun memleketinde yaşamış ve saltanat devrinin doğurduğu bu azılı eşkiyayı hiç olmazsa bir defa görmüş olmak lâzımdır. Kıymetli üstat Hüseyin Rıfat beyden Yedigün okuyucuları için notlarını isterken onun kadar bu mevzuu kimsenin yazamayacağına kani idik. Dört hafta devam edecek bu notları karilerimiz alâka ile takip edeceklerdir.” (Hüseyin Rıfat 1933: No. 27: 14).

Yedigün Dergisi'ndeki bu yazı, Hüseyin Rıfat'ın anı/notlarından oluşur. Hüseyin Rıfat, söz konusu yazısında, Çakıcı'yı yirmi, yirmi bir yaşlarındayken babasının İzmir'deki yazıhanesinde gördüğünü, avukat olan babasının, köydeki ilk cinayeti yüzünden tutuklanıp İzmir'de iki yıl hapis yatan Çakıcı'nın vekilliğini yaptığını ve Çakıcı'ya bu işleri bırakması için öğüt verdiğini, Çakıcı'nın avukatlık ücreti olarak babasına otuz altın lira ödeyerek çıkıp gittiğini belirtir. Hüseyin Rıfat'ın Çakıcı'ya dair o günkü izlenimi ise, “*Ben bu utangaç, mahçup, adeta pısrık adamın nasıl olup da bir cinayet işleyebildiğine bir türlü akıl erdiremedim.*” biçiminde olur (Hüseyin Rıfat 1933: No. 28: 14).

Bundan başka, Çakırcalı'nın maceraları küçük hikâyelerle de dönemin okuyucusuna sunulmuştur. Kemal Ragıp'ın (Resimli Ay, Eylül 1340-1924, Sayı: 8) *Çakırcalı Mehmet Efe* adlı kısa hikâyesi de bunlardan birisidir. Resimli Ay dergisindeki bu kısa hikâye de, “*Şöhreti Türkiye'nin her tarafına yayılmış Anadolu'nun meşhur kahraman efesi Çakırcalı'ya ait küçük ve güzel bir hikâye. Efe bütün bir köyü bir değirmencinin zulmünden nasıl kurtarıyor?*” (Ragıp 1924-

1340:14) başlıklı bir tanıtma yazısıyla verilir. Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere, hikâyede, Çakırcalı Mehmet Efe'nin Anadolu'da efsaneleşmiş maceralarından sadece birisi ele alınmıştır. Bu macerada, Çakırcalı'nın, azınlıktan bir mütegalibe olan değirmenci Kostaki'yle mücadelesi, ezilen köylünün haklarını savunması ve bu anlamda adalet sağlaması anlatılır. Yazar, Çakıcı'nın Anadolu'da mitleşen hayatından sadece bir kesiti sunduğu bu hikâyesinde, Çakıcı'yı soylu bir eşkiya tipi olarak çizer. Köylüyü faizle, borç parayla, borç tohumluk buğdayla kendisine köle yapan, haraca bağlayan, mahsulünü elinden alan ve köylü üstünde bir derebeylik kuran bu bölgesel güçlerin karşısına yine bölgesel bir güç dengesi olarak Çakırcalı'yı koyar. Çünkü köylü, bu ekonomik baskıdan devlet gücü ya da otoritesiyle değil de ancak eşkıyalığın desteğiyle kurtulacaktır. Hikâyede, köylünün nasıl bir çıkmazda olduğu ve Kostaki'nin köylü üzerinde nasıl bir derebeylik kurduğu şöyle anlatılır:

“Kostaki'nin değirmeni adeta köy halkının gözyaşlarıyla dönerdi. O yuvarlak kocaman taşın altında kıvrana kıvrana ezilen buğday taneleri gibi, Müslüman köylüler de Kostaki Çorbacı'nın elinde sıkışıp kalmış, çaresiz, bitkin birer esir gibi idi. Bilinmez nereden esen sihirli bir rüzgârla birden bire sivriliveren çorbacı bütün şu göz alabildiğine uzanan ufak ufak köylerin başına günden güne bela olmuştu.” (Ragıp 1924-1340: 14)

Rum değirmenci Kostaki'nin halk üzerindeki ekonomik baskısı ve zulmü, çok yönlü sosyal sorunlarla ve bir bakıma azınlıklar meselesiyle bir arada verilir. Hikâyede, özellikle döneminin bir tür fabrikaları olan değirmenlerin azınlıklar elinde olması, kozacılıkla geçinen, buğday ekmeyen ve Türk nüfusunun ektiği buğdaylarla yaşayan azınlığın durumu ve Müslüman köylünün elindeki buğdayı yok pahasına alıp kendi halkına 40 paraya, Türk halkına 50 paraya satan Rum tüccarın mütegalibeliği gibi döneminin önemli sosyal sorunlarına parmak basılır. Eşkıyalığın, Türk halkına bu azınlıklarca yapılan sömürüye karşı bir tür kalkan görevi gördüğü de vurgulanır.

Çakırcalı Mehmet Efe'yi ve maceralarını edebiyata taşıyan iki tanınmış yazar da Sabahattin Ali (1907-1948) ve Yaşar Kemal (1922-)'dir. Türk Edebiyatı'nda *Kuyucaklı Yusuf*'la, “soylu vahşi” geleneğini toplumsal çevresiyle bir arada vermeyi başarmış olan Sabahattin Ali, *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* (2002) adlı uzun hikâyesinde ise Çakırcalı Mehmet Efe'yi anlatır. Sabahattin Ali'nin terekesi arasında bulunan bu hikâyeyi Nükhet Esen ve arkadaşları yeni harflere aktarmış ve yayıma hazırlamıştır. Onun verdiği bilgiden ve Sabahattin Ali'nin hayat hikâyesinden hareketle, bu hikâyenin, muhtemelen 1930-1940'lı yıllarda kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu tarih, o yıllar basınında izini sürebildiğimiz, Çakırcalı'nın efsaneleşen hayatına ilginin artmasıyla da örtüşmektedir.

Yaşar Kemal'in yazdığı *Çakırcalı Efe* (1972) adlı romanı da Çakırcalı Mehmet Efe'nin tarihî kişiliğinden yola çıkılarak edebî eserde yeniden kurgulanmış

biçimidir. Çakırcalı'nın edebî eser içinde yeniden kurgulanması yoluyla Türk edebiyatında nasıl verildiği ya da dönüştürüldüğü bu noktada önemli bir sorundur. Özellikle, Türk hikâye ve romancılığının önde gelen adları olan Sabahattin Ali ve Yaşar Kemal'in Çakırcalı Mehmet Efe üzerine yazdığı bu hikâye ve romanı değerlendirip bunlar arasında bir karşılaştırmaya da gitmek, konunun aydınlatılması açısından yararlı olur düşüncesindeyim.

2. Sabahattin Ali ve Yaşar Kemal'de Çakırcalı Mehmet Efe

Çakıcı'nın İlk Kurşunu 'nda olay, Çakıcı'nın, babası Çakırcalı'yı “kancıklıkla” öldüren kır serdari (zabtiye çavuşu) Abdullah Çavuş'u Ödemiş incirliklerinde öldürmesiyle gelişir. Çakıcı, bu ilk cinayetini işlediğinde on altı yaşındadır ve cinayetten sonra, baba dostu Ahmet Efe'ye sığınır. Ahmet Efe, Çakıcı'nın babası Çakırcalı'nın öldürülmesiyle dağınmış halde bulunan çetesini yeniden toplarlar. Hacı'nın gözetiminde ve Çakıcı'nın liderliğinde yeniden dağlara gönderir.

Sabahattin Ali, Çakıcı'nın, babasının “gümüşlü martini”yle işlediği bu ilk cinayeti ve Abdullah Çavuş'a sıkılan bu ilk kurşunu, II. Abdülhamit'in “ezalı” yönetimine karşı sıkılmış ilk kurşun ve II. Abdülhamit saltanatıyla “eğlenecek bir ses” olarak yorumlar. Sabahattin Ali'ye göre, Çakıcı'nın bu ilk kurşunu, uzak çağrışımla, Anadolu halkının II. Abdülhamit saltanatına karşı ilk başkaldırısıdır:

“İkinci Abdülhamit'in, artık en ezalı zulümlere başladığı bir zamanda Ödemiş'te patlayan bu tüfeğin bu saltanatla eğlenecek bir ses olduğunu kim tahmin edebilirdi? Çakırcalı ilk kurşununun sesiyle beraber isyan sesini de yükseltmiş ve bir daha diri olarak ele geçmemeye ahd etmişti.” (Ali, 2004: s.36)

Sabahattin Ali, Çakıcı'yı idealize bir tip olarak sunmuş, Çakıcı'yı kendi ideolojisine göre yeniden yorumlamış ve Çakıcı'yı doğuran toplumsal şartları, II. Abdülhamid döneminin görece bozuk düzenine bağlamıştır. Sabahattin Ali'ye göre, II. Abdülhamid dönemi yönetim anlayışı sorunludur. Olanca “melânetiyle” toplum üstüne çöken II. Abdülhamid saltanatının Merkezden Anadololu'ya yansımaları, rüşvet, yolsuzluk, devlet idaresinde çalışan bürokrat/memurların yaşadığı yozlaşma, tahsildarlık, jandarmalık, kaymakamlık gibi devlet idaresiyle ilgili görevlerin parayla satılır hale gelmesi, zenginlerin mevkiî ve nüfuz elde etmede parasal kaynaklarını kullanmaları, halk üzerinde eşraf ve “mütegallibe” baskısı ve halkın sorunlarını çözecek resmî otorite yokluğu biçiminde sıralanırken genel olarak eşkıya sorunu da bu dönemin otorite boşluğuna bağlanır. Kamalı, Gâvur İmam, Gökdeleli gibi döneminin meşhur eşkıya çetelerinin Aydın dağlarında yuvalaşması ve halka korku salması da yine aynı otorite yokluğuyla ilişkilendirilir. Sabahattin Ali'ye göre bozuk düzende zulme başkaldırarak dağa çıkan bu çeteler giderek daha da “hunhar”laşmakta ve tüyler ürperten cinayetler işlemektedir. Fakat Sabahattin Ali, Çakıcı'nın faaliyetlerini, bu âdi zeybek çetelerinin bölgedeki vahşetlerinden de

ayrı tutmuştur. Çünkü idealize edilen bu “soylu vahşi”nin ortaya çıkış nedeni, son derece insanî ve toplumsal gerekçeleri barındırır.

Sabahattin Ali, “Yılanın oğlu yılan olur” mantığından hareketle, bir eşkıya oğlu olduğu için Abdullah Çavuş tarafından sürekli dövülen, babasının ölümünden sonra dipçik zoruyla alınıp götürülen, suçsuz yere hapse tıkilan, aç bırakılan, vergi diye evinden yemek pişirdiği tek tenceresi de alınan Çakıcı’nın çocuk yaşta eşkıya olmak zorunda kalışını toplum ve çevre yapısına bağlar. Romantik ekolden gelme bu anlayışa göre insan, içinde bulunduğu toplumsal çevrenin ürünüdür. Başlangıçta iyi olan insan, toplumsal baskılar yüzünden sonradan kötüleşir. Sabahattin Ali’ye göre, Çakıcı Efe, Çakırcalı Mehmet Efe’nin oğlu olmakla “kara yazılı” olarak doğmuştur. Çakırcalı lâkabıyla onun alınına ölmez yitmez bir “mahkûmiyet levhası” yapıştırılmıştır:

“Onun oğlu değil mi, dövülmeye, sürülmeye, elinde avucunda ne varsa hepsi gasp edilmeye müstahaktı. Bütün bu vahşetler karşısında ona derdini anlatacak, sözünü dinletecek tek bir kapı bile açık bırakılmamıştı. Bu şerait karşısında bir fert ne yapardı? Ya aciz inleye inleye ölürdü veyahut da taşan su gibi akmasına mâni setleri yıkar geçerdı. Çakırcalı’nın oğlu acz ile ölmeye nasıl tahammül edebilirdi? Böyle bir hâl babasının şanlı destanlarını yok etmek, yakmak demek olmayacak mıydı?” (Ali 2000:39).

Sabahattin Ali’ye göre, Çakıcı’nın eşkıya olmasının temel nedeni, toplum hayatındaki eşitsizlik ve düzensizliktir. Çakıcı; fakir, güçsüz ve ezilen toplum kesiminin bir sembolü olarak, sosyal hayattaki bu bozuklukların ortaya çıkardığı toplumsal çatışmaların baskısı altındadır. Bir tarafta, bir kap yoğurdu bulamayan, ilaçsızlıktan hasta yatan, çeyizsizlikten evlenemeyen yoksul köylüler, öteki tarafta ise “teğallüp ve zulmünü idame ettirmek için, kaymakama, jandarma kumandanına koyunlar gönderen” sefil mütegalibe vardır. Sabahattin Ali, Çakıcı Efe’nin gerçekliğini yeniden yorumlamış, onu eşkıya olmak zorunda bırakan koşulları, adaletten ve eşitlikten yoksun toplum yapısına ve yönetim anlayışına bağlamış ve Çakıcı’nın “efe”liğini, bu düzene bir başkaldırı olarak yorumlamıştır. Bu başkaldırı ya da eşkıyalık, aynı zamanda Sabahattin Ali’nin bu adaletsiz düzene karşı getirdiği çözüm önerisidir:

“-Ayşe, dedi. Başımın kara yazısı artık eşkıya oldum. (...) Bundan böyle fakir de olmayacağım. Bütün ağaların parasında benim ve çetemin hissesi var. Yalnız öyle bir eşkıya olacağım ki, konaklar basacak, zenginleri soyacak, zalimlere en merhametsiz bir imansız kesilecek fakat bunun yanında fukarayı, fakirleri hiçbir zaman unutmayacağım. Bundan böyle öksüz, yetim fukara kızlar evlenemiyoruz diye keder etmesinler, onların çeyizleri bendedir. Fakir çocuklar okuyamıyoruz diye ağlamasınlar, mekteplerini ben yaptıracağım. Köylü yoldan, yolsuzluktan, köprüsüzlükten şikâyet etmesin... Bütün bunlar

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

benim elimle yapılacak. Vay bu hukukta vereceğim emirleri ifa etmeyen zenginlere." (Sabahattin Ali 2000: 45).

Sabahattin Ali'ye göre, Çakıcı'nın bir bakıma eşkıyalık manifestosu anlamına gelen bu söylemi, aynı zamanda Çakıcı'yı, "koca bir taç ve saltanatı" olmakla birlikte yoksulları, ezilmişleri, köylüleri ve sorunlarını yönetim anlayışına sokmayan II. Abdülhamit'ten de üstün kılar. Çünkü ona göre, Çakıcı, bir eşkıya olarak, tâlip olduğu adil düzen kurma fikriyle, şaşalı fakat "kanlı saltanat" sahibi II. Abdülhamit'e rakip olmuştur. Başka bir deyişle, Sabahattin Ali, Çakıcı'yı insanî düzen kurma fikrinden yoksun bulduğu II. Abdülhamit idaresine rakip bir eşkıya olarak görür. Çünkü II. Abdülhamit düzeni, kendisinin kurmak istemediği adil düzeni, başkalarının da kurmaya kalkışmasına dahi tahammül edemeyen bir düzendir. Eğer, bütün zulümüyle Çakıcı üzerine giden padişaha rağmen bu eşkıya hareketi başarılı olursa, II. Abdülhamit'in kurduğu bu "sefiş" saltanat da yıkılacaktır:

"Saltanat, sefiş sülalenin bu melun, gaddar padişahı, kendisinin bir türlü yapmak istemediği bu hayırları, başkasının yapmasına da tahammül edemez, bu gibi teşebbüsleri, saltanata, saltanatın hakkına bir taarruz telakki ederdi. Çakıcı söylediği vaadini tuttuğu takdirde, işte bu sefiş saltanatın bilmeyerek bir rakibi, bir düşmanı, bir yıkıcısı kesilecekti". (Sabahattin Ali 2000: 46).

Sabahattin Ali'nin bütün eserlerine sinmiş temel düşüncenin esasında J.J.Rousseau'dan mülhem "müsâvât" düşüncesi vardır. Romantik ekolün bir yansıması olan bu düşünceye göre, toplum kanunlarını ya da düzenini adaletsiz ve eşitsiz bulan ve "toplum sözleşmesi"ni imzalamayan bireyin tek çıkış kaynağı isyan etmektir.

Fakat Sabahattin Ali, döneminin önemli sosyal sorunları arasında yer alan eşkıya gerçeğinin de farkındadır. Halkın eşkıyalığa duyduğu endişe ve korkuyu "Halk yine iki kuvvetin, eşkıya ve zaptiye kuvvetlerinin arasında ezildikçe ezilecek, kırılacak, inleyecek ve hatta ölecekti." (Sabahattin Ali 2000: 48) sözleriyle dile getirirken, yine de kendini, Çakıcı Efe'ye devrimci bir kimlik verme çabasına girmekten de alamaz. Onun "tedhiş" için döktüğü kanları, bir hak arama çabası olarak görür. Bu nedenle de Çakıcı'nın icraatlarını öteki çetelerin zulümlerinden ayrı tutar. Çünkü Çakıcı, "soylu vahşi" olarak dağlarda yeni bir düzen kurabilmek için, eşkıya zulmüne, eşkıyanın "taarruz ve tasallutları"na (s. 48) alışmış halkın güven ve sevgisini kazanmıştır. Çakıcı'nın bir "soylu vahşi" olarak halk arasında muteber bir kişi olma çabası bu açıdan çok önemlidir. Bunun için de Çakıcı'ya yeni fırsatlar doğar. Çakıcı, bir kızı zorla dağa kaldırmak isteyen, kendi "avanesi"nden Deli Mehmet'i ve bölgenin en "hunhar" ve "deli" eşkıyalarından amcaoğlu Kamalı Efe'yi ortadan kaldırmakla bu amacına ulaşır. Bundan başka, bu "soylu vahşi"nin toplumculuğuna uygun olarak bazı sosyal hizmetlere de girişmesi söz konusudur. Kamalı'yı halkın üstüne göndererek kendine servet yapan Bergamalı "mütegallibe"

T...Bey'den baskınla aldığı paraları köylü için okul, yol, köprü yapımında harcar. Çakıcı'nın bölgedeki nüfuzunu ve "mütegallibe"yle mücadelesini "her zengin, her mütegallibe, Çakıcı'dan bir emir alıyordu" (s. 51) şeklinde belirten yazar, Çakıcı'nın "fukara" halk arasında destanlaşarak yükselişini halk türkülerinin yardımıyla ortaya koyar.¹

Çakıcı'nın halk arasındaki itibarlı yükselişi ve özellikle "mütegallibe"ye yaptığı baskı karşısında rahatsız olan saraya göre Çakıcı derhal "imha" edilmelidir. Çakıcı'yı vuracak bir "zeybek eli" bulamayan mabeyn, onu ortadan kaldırmak için Çakıcı'nın üstüne gönüllü Arnavut çetelerini göndermiş fakat Çakıcı, üç bin kişilik bu çeteyi yok etmiştir. Bu olay yazara göre, Çakıcı'nın halk gözündeki yenilmezliğini pekiştirirken II. Abdülhamit saltanatına da dehşet ve korku salmıştır. Sabahattin Ali, Çakıcı'nın kazandığı bu başarıyı, II. Abdülhamit'e karşı kazanılmış bir başarı, yeni bir âdil düzen ve "saltanat" olarak yorumlar. Çünkü Çakıcı, bu "melun padişah"ın saltanatında senelerce çözülememiş halk sorunlarını tek tek çözmüş, zenginden alıp fakire vermiş, okullar, yollar, köprüler yaptırmış, çeyizsiz kızları evlendirmiş, hastalara ilaç olmuştur:

"Ne garip tecelli. Mütefessih saltanatın padişahi, korku ve zillet içinde hüküm ve iradesini şehirlerden başka bir yerde duyurmaya muvaffak olamadığı halde, eşkıya denen bir zeybek ona ait işlerle uğraşiyor, dağın tepesinden yükselen heybetli sesi, akisler yaparak etrafı titretiyor ve her iradesini infaz ettiriyordu." (s.55)

Sarayın üstüne yolladığı Arnavut çetelerinden sonra Çerkez çeteleriyle de uğraşan Çakıcı, hikâyenin gelişme bölümünde adeta yazarın sözcüsü ve ideologu konumundadır. Sabahattin Ali, hikâyede yansızlığını koruyamaz ve anlatıcı konumunu II. Abdülhamit düşmanlığıyla belirler. Ondaki Abdülhamit düşmanlığı, sadece padişahın saltanatına, icraatlarına karşı değil, doğrudan doğruya II. Abdülhamit'in kişilik haklarına karşı da yapılır. Sabahattin Ali, *Çakıcı'nın İlk Kurşunu*'nda II. Abdülhamit'i, kadın düşkünü, "hayvanî hisleri"ni tatminden başka amacı olmayan bir zevkperest diye tanıtır. Saltanatını kendi zevk ve doyumsuz iştihasını doyurmak üstüne kurduğunu iddia eder. Çakıcı, sözde Çerkez esir kızlarına doymayan ve Ege dağlarından haremi için "zeybek kızı" isteyen II. Abdülhamit'e kızı vermeyerek, II. Abdülhamit'e karşı yeni bir isyan başlatmıştır:

"Saray, efenin bu halini, tam ve açık bir isyan diye görmüştü. Padişahın arzu ve keyfine karşı gelmek, saray için affedilemeyecek bir cinayetti. Padişah bir katili affedebilirdi. Fakat zevkine, arzusuna, hayvanî hislerine karşı gelen bir insanı affetmez ve bunu unutmazdı." (s.57).

¹ Mehmet Bayrak, Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri'ni değerlendirdiği çalışmasında, Çakıcı Efe olayı hakkında "Hasta toplumun yarattığı tipik bir bireysel başkaldırı olayıdır" yorumunu yapar. Oysa, Hüsnü Yüksel gibi araştırmacılar, bu olayı, "bilinçli" bir başkaldırı olayı olarak görmez (Bayrak 1985: 318-319).

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

Sabahattin Ali, *Çakıcı'nın İlk Kurşunu*'nda, Çakıcı'yı, "soylu vahşi"nin toplumcu bir tipe dönüşmüş biçimi olarak sunar. Hobsbawm'ın "soylu eşkiya" tipolojisinden kronolojik olarak uzak olduğundan, yazarın, Çakıcı'yı, doğrudan doğruya sultana karşı isyana teşvik etmesi dikkat çekicidir. Çünkü Hobsbawm'un "soylu eşkiya" tipolojisine göre kral (imparator, sultan, padişah) adaletin kaynağıdır ve bu yüzden "soylu eşkiya", kralın düşmanı değil, yerel yönetici/memur veya "kibar takımı"nın ya da diğer baskıcı çevrelerin düşmanıdır. Oysa Sabahattin Ali, Çakıcı'nın öldürülüşü olayında bire bir Hobsbaw'ın "soylu eşkiya" tipolojisine göre hareket eder ve Çakırcalı, padişah güçlerince değil, yine bir zeybek tarafından öldürülür. Yaşar Kemal'se, Çakırcalı Mehmet Efe'nin tipolojisini ortaya koyarken tamamıyla Hobsbawm'ın "soylu eşkiya" tipolojisinin etkisi altındadır.

Sabahattin Ali'nin eşkiya sorununu çok yönlü ortaya koymaktan uzak, ideolojik yaklaşımı, Çakıcı'yı kendi görüşlerini dikte eden bir ideolog gibi konuşturmasıyla sık sık kendini belli eder. Sabahattin Ali, bu konuda öylesine ileri gider ki, II. Meşrutiyetin ilânıyla düze inen, fakat "gençlik" ve "ağa düzeninin hodbinliği" gibi nedenlerle tekrar dağa çıkan efeyi, Meşrutî yönetimi felsefi olarak anlama ve yorumlama çabası içine sokar. Sabahattin Ali, Çakıcı'yı, özgürlük fikrini felsefi olarak düşünmeye, birey, devlet ve özgürlük ilişkisini yeniden yorumlamaya zorlar. Çakıcı'ya göre, Meşrutiyete rağmen tahtında oturan bir padişaha rağmen "şekâvet"ten vazgeçilebilir mi?

"-Ulen, diyordu. Bu nasıl hürriyet! Hâlâ kavuklu padişah yerinde oturuyor!

Bu onun kalbinde bir ukde idi. Padişah yerinde oturduktan, onun iradesi hüküm sürdükten sonra, hürriyetin ne manası kalırdı? Mahaza, yine sakin olmayı vaad etmiş, fakat avene ve silahlarıyla beraber köyünde kalmayı şart koymuştu." (s.57)

II. Meşrutiyet ilân edildiğinde (24 Temmuz 1908), Çakırcalı ve avenesi affa uğramıştır ve Çakırcalı, avenesiyle birlikte kır serdarı olarak köyünde oturmaktadır. II. Meşrutiyetten sonra da affa kalacağını ve hatta çete takiplerinde devlete yardımcı olacağını hükümete bildirmiştir (Yetkin 2003:128) Meşrutiyet hükümeti de, uzun tartışmalardan sonra, 23 Temmuz 1908 tarihinden önce işlenen tüm suçlar için bir genel af çıkarmıştır. Fakat bu affa rağmen Ege'deki eşkiya olayları hız kesmemiştir. Balkanlardaki komite olaylarının önüne geçmek için çıkartılan Men-i Şekavet Kanunu (21 Eylül 1909)'nun Aydın ilinde de uygulanması kararı alınmış (3 Ekim 1909), bu kanunla Aydın yöresinde İdare-i Örfiye ilân edilmiş, divan-ı harplerin kurulması kararlaştırılmış, eşkiya yakınları sürgüne gönderilmiş ve malları "müsadere" edilmiştir. Eşkiyayı, II. Abdülhamid'in istibdat döneminin kurbanı² olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Yetkin 2003: 118, 132-133) resmen

² Oysa Çakırcalı, bizzat II. Abdülhamid'in izniyle üç defa affa uğramış, istekleri yerine getirilmiş ve yüze inmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Yetkin 2003: 91-127.

olmasa da fiilen işbaşında olduğu yıllarda da Ege'deki eşkıyalık olaylarının önüne geçilememiştir. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'de en etkin olduğu dönemde Dr. Nazım Bey kanalıyla, Ödemiş'in Kayaköyü'nde afa bulunan Çakırcalı'yla gizlice bir görüşme yapılmış ve örgüte üye olması istenmiştir. Çakırcalı Efe ise bu teklifi, siyasetten anlamadığı gerekçesiyle geri çevirmiştir (Yetkin 2003: 117). Bu da, o dönemde, devletin nasıl bir idarî boşluğa düşürüldüğünü göstermesi açısından çok dikkat çekicidir. Yetkin, Ege'deki eşkıya olaylarını bu dönemde, Osmanlı idaresine karşı yapılmış bir “sosyal ayaklanma” olarak kabul ederken, her nedense, devletin bu içine düşürüldüğü çift başlı yönetim zaafını önemli bir tarihî ve sosyal olay olarak görmemektedir. Nitekim Ege'de eşkıyalık olaylarını bitirebilmek için Meşrutiyet öncesi idarenin başvurduğu bütün çarelere Meşrutiyet sonrasında da başvurulmuştur.

Sabahattin Ali, Çakırcı'nın öldürülmesiyle sonlanan hikâyesinde, Çakırcı'nın ölümüyle ilgili söylentileri masalımsı bir ifadeyle bitirir. Bu son, yine romantizmden mülhem “soylu vahşi”ye yaraşan bir sondur. Çakırcı, onu yakalamak için uğraşan onca zâbit, müfreze, çete tarafından değil, Çakırcı'nın itaatsiz adamı tarafından haksız yere öldürülen baba kanının hesabını sormak için dağa çıkan Çoban Ahmet tarafından “yanlışlıkla” vurularak öldürülmüştür. Genç çoban Ahmet, annesinin “Efe'ye kıyma... Günahır.” (s.61) öğüdüyle çıktığı dağda, baba katili Çoban Mehmet'e nişan almışken Çakırcı'yı vurmuştur.

Sabahattin Ali, bir “soylu vahşi”nin ölümünün ancak bir zeybek çocuğunun “şaşkın” kurşunu ile olabileceğini söyler ve bu görüşünü Çakırcı'ya da söyler. Suçsuz yere bir zeybeğin ahıyla yüreği yanan Çakırcı, “Şükür Allaha ölsem bile bir zeybeğin kurşunu ile öleceğim!” (s.65) yorumunda bulunur. Fakat ne ölüsünün ne de dirisinin müfrezeler eline geçmesini istemez. Ağır yaralı efe, avenesi ve en güvendiği adamı Hacı'ya, palasıyla kafasını, kollarını ve bacaklarını gövdesinden ayırmasını vasiyet eder. Hacı da onun bu vasiyetini yerine getirir. Çakırcı'nın öldürülmesinden kendine paye çıkararak ve payelene bazı gruplar tüerken, yazar, asıl gerçeğin tarihin gizli sayfalarında saklı kaldığını belirtir.

İnce Memet'te Egeli bir eşkıyayı Çukurova coğrafyasıyla buluşturan Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*³ (2004) adlı romanında, Çakırcalı'nın hayat hikâyesini, Çakırcalı'yı öldüren müfrezenin kumandanı olan Albay Rüştü Kobaş'ın verdiği bilgi, belge ve hatıralarına dayanarak anlatır. Romanın ön sözünde, Arpaz'ın basılışına kadarki bölümünü kendi kurgusuyla ve çeşitli kişilerden edindiği bilgiler ışığında yazdığını söyleyen yazar, Çakırcalı Efe'nin öldürülüşü bölümünü ise hiç değiştirmeden ve doğrudan doğruya emekli Albay Rüştü Kobaş'ın not defterinden

³ İlk baskısı 1972'de Ararat yayınevince yapılan ve daha sonra Cem Yayınevi, Karacan Yayınları, Toros Yayınları, Adam Yayınları gibi çeşitli yayınevlerince yayımlanan bu romanın en son baskısı Yapı Kredi Yayınları'ndan (2004) yapılmıştır. Biz bu yazımızda bu baskıyı esas aldık.

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

aldığı hatıralar biçiminde verdiğini belirtir.⁴ Çakırcalı'nın yarı efsaneleşmiş eşkiyalık öyküsüne dair yazdığı bu romanın Arpaz'ın basılışına kadarki ilk bölümü yirmi beşe kadar sayılandırılmıştır. Bu bölüm, Çakırcalı'nın ilk eşkiyalık ve olgunluk dönemlerini içine alır. Çakırcalı'nın öldürülmesiyle sonuçlanan eşkiyalık serüveninin sonu ise, Albay Rüştü Kobaş'ın hatıra/notlarından oluşan ikinci kısımda verilmiştir.

Yaşar Kemal, Çakırcalı Efe'nin eşkiyalık serüvenini üç devre diyebileceğimiz devrelerde ele alır. Bunların ilki, eşkiyalıkta “toy”luk dönemi diyebileceğimiz ilk dönem; ikincisi, “olgunluk” dönemi diyebileceğimiz ustalık dönemi ve üçüncü dönemse Çakırcalı Efe'nin “öldürülüşü” dönemidir.

Çakırcalı Efe'de olaylar, Çakırcalı Mehmet Efe'nin çocukluk yıllarından başlar. Yaşar Kemal, Çakırcalı'nın çocukluğundan ölümüne kadar, yetiştiği sosyal çevreyi, annesi Hatçe ve baba dostu, tecrübeli eşkiya avenesi Hacı Eşkiya'nın eşkiyalık yolundaki telkinlerini ustalıkla ortaya koyar. Çakırcalı Mehmet Efe'nin babası Ahmet Efe de kendisi gibi bir eşkiyadır. Yıllarca dağlarda gezmiş, eşkiyalık yapmış fakat yüze inmiştir. Yüze indikten sonra yıllar yılı arkasında onu takibe çıkan Osmanlı zaptiye çavuşu Hasan Çavuş'la dost olmuş ve hatta eşkiya takibinde birlikte çalışmışlardır. “*Osmanlıya inan olmaz*” türünden söylentilere rağmen Hasan Çavuş'un dostluğuna inanan Ahmet Efe, bu güvenini canıyla öder. Hasan Çavuş tarafından Rum eşkiya takibine götürülürken yolda öldürülür. Efelik dilinde “kancıklanmak” diye tanımlanan bu olayın etkisiyle ve intikam duygusuyla büyüyen Çakırcalı Efe'nin devlete, düzene ve toplumsal yapılanmaya isyanının arkasında da bu olay vardır.

Tipin ruhsal ve karakter özelliklerine yansıyan ilk eşkiya olma düşüncesini iyi betimleyen yazar, Çakırcalı'nın babasının bir aldatmacayla tuzağa dürülüp öldürülüşüyle gelişen intikam duygusunun, annesi Hatçe ve babasının yakın dostu Hacı Eşkiya tarafından nasıl yoğrulduğuna da dikkat çeker. Çakırcalı Mehmet Efe'nin annesi Hatçe, yıllarca “*Al ile avlanan Efem! Kötünün eliyle giden Efem!*” şeklinde ağıtlar yakarken, baba dostu Hacı Eşkiya “*sen şu bu değilsin. Sen Çakırcalı Ahmet Efe gibi bir adamın oğlusun. Onun yüreğinden azıcığı sana geçmişse, sen şu çalı kakıcıların topuna bedelsin. Göl yerinde su eksik olmaz. Yiğit yatağı boş kalmaz. De gayrı gün senin günündür. (...) Ta ezelden beri kurt eniği kurt olur*” (s.13) türünden telkinlerle genç Çakırcalı'nın benliğini eşkiyalığa hazırlar.

Çakırcalı Mehmet Efe, Ege dağlarının yaman bir eşkiyası olma yolunda gerekli koşulları adeta hazır bulur. Baba dostu, kaçakçılıkta ve eşkiyalıkta ustalaşmış efeler,

⁴ Yaşar Kemal, romanın önsözünde, Çakırcalı Efe'nin yaşamını ilk defa 1956 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımladığını, Çakırcalı Efe romanına kadar kitap olarak bastırmadığını ve Çakırcalı'nın öldürülmesi bölümünü gazetede şekliyle düzenlediğini belirtir.

toy ve tecrübesiz Çakırcalı'yı önce tütün kaçakçılığına sokar, burada yavaş yavaş olgunlaşmasını ve adını duyurmasını bekler, sonra da hiçbir "vukuat"ı olmadığı halde dağlara çekerler. Baba sığınağı dağlara çıkan, babasının eliyle yaptığı siperleri gören, mağaralara, koyaklara girip çıkan ve yataklarını tanıyan Çakırcalı, baba dostları sayesinde, sonunda "meteliği havada vuran" usta bir nişancı ve eşkıyalık töresini kanıksamış usta bir eşkıya olup çıkar. Yaşar Kemal'e göre efelik, kökü çok eskilere, Osmanlı'dan ve Bizans'tan çok öncelere dayanan bir gelenektir ve bu yıllarda, bu bölgelerdeki tütün kaçakçılığı olgusu da aslında eşkıya yetiştiren bir okul konumundadır:

"Efelik Egede, kökü ta ötelere, derine dayanan bir gelenektir. Osmanlıdan, Bizanstan daha eski. Belki de bu dağlar dağ olalı zeybeksiz kalmamıştı. Kaçakçılık bir okuldu. Delikanlıları alıp, eşkıya yetiştiren bir okul. Çok efenin heybesinde, atının eyerinde tütün kokusu vardı." (s.21)

Yaşar Kemal, Çakırcalı Mehmet Efe'nin "ilk cinayet"ini, yani, ilk vukuatını, yine baba dostu Hacı Eşkıya'nın zorlamalarına bağlar. Eline silahı verip ona efelik gururu aşıl原因an, usta bir efe olmak yolunda bildiklerini öğreten, ona eşkıyalık yolunda toplumsal bir çevre ağı ören ve eşkıyalığın töresince yetişmesini sağlayan Hacı Efe, Çakırcalı'dan "ilk vukuat" olarak, kendisini genç bir tutmayla kaçıp terk eden ve can korkusundan köyü bırakıp Ödemiş'e yerleşen eski karısını öldürmesini ister. Karı kocayı evinde boğazlayan Çakırcalı'nın⁵ bu "ilk cinayeti"nden sonraki aşamalar, yaklaşık bir on beş yıla yayılmış amansız eşkıyalık ve merkezî otoriteyle sürtüşme yıllarıdır. Bu süre içinde Çakırcalı, Yaşar Kemal'e göre hiç sevmediği eşkıyalıktan defalarca vazgeçmiş, yüze inmiş, Osmanlı idaresiyle anlaşmalar yapmış, fakat bu, Hacı Ağa gibi eşkıyadan ve eşkıyalıktan çıkar ve nüfuz sağlayan çevreleri huzursuz etmiş ve Çakıcı çoğu zaman toplumsal baskı yüzünden yeniden eşkıyalığa dönmek zorunda kalmıştır. Yaşar Kemal, Çakırcalı'nın eşkıyalığının hemen öncesinde yaşadığı bu baskıyı, Hacı Eşkıya'nın ağzından verir. Hacı Eşkıya, Çakırcalı'yı, halkın, babasının öcünü alamamış yüreksiz bir tavşan olarak göreceğini söyler. Yoksulluk, parasızlık ve geçim zorluğu da önemli bir etkidir. Çakırcalı toplumsal baskı ağı içinde öyle sıkıştırılmıştır ki, eşkıya olmaktan başka bir çıkış yolu yoktur:

"Senin gibi bir adam efelikten cayamaz. Sen efesin şimdiden. Çıkılmaz içinden. Şimdi gitsek köye, sarılsak sabanın kulpuna, beş paralık haysiyetimiz kalmaz. Rahat bırakmazlar. Bizim elimiz kana bulaştı. Bizi öyle bir hale getirirler ki, gelen vurur giden vurur. Eşkıya vurur, hükümet vurur. Kötü köylü derler. Bizim elimiz bir kere kana bulaştı. Çare yok gayrı." (s.29)

⁵ Yaşar Kemal, Çakırcalı Mehmet'in sonradan bunların kızıyla evlendiğini belirtirken, Sabahattin Ali, Çakıcı'nın İlk Kurşunu'nda sevdiği ve evlendiği Ayşe adlı kızı, babasının yataklarından Ahmet Efe'nin kızı diye verir.

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

Yaşar Kemal'e göre, bu toplumsal baskı içinde devlet otoritesini temsil eden kesimin hataları, baskıcı ve zorba davranışları da sorunun olumsuz yönde büyümesine zemin hazırlamıştır. Çakırcalı Efe'nin baba katili ve aynı zamanda onun da takipçisi Hasan Çavuş'un Çakırcalı'yı tutuklayabilmek için o bölgede yıllar önce yapılmış bir hırsızlık olayını Çakırcalı'nın üstüne atması ve Çakırcalı'yı takibe başlaması, eşkıyalık sürecini hızlandırmıştır.

Eşkîya töresinde etkili bir vukuat işleyip halkın güvenini kazanmak gerekir. Çakırcalı da, bu anlamda ilk vukuatını, bölgenin zenginlerinden Mustafa Ağa'nın çiftliğini basıp bin iki yüz altınını alarak bunu on fakir köye dağıtmakla işler. Çünkü eşkıya töresinde, eşkıya, eşkıya olana kadar ekmeği parayla satın alır, olduktan sonra halk kendiliğinden verir. Çakırcalı'nın bu halkı kazanma çabasının yanında, olaya bir takım söylentilerin eklenmesiyle Çakırcalı'nın efsaneleşmesi daha kolay olur. Halk arasında Çakırcalı'nın namaz kıldığı, evliya olduğu ve kendisine kurşun geçmeyeceği söylentileri yayılır. Çakırcalı adına eşkıyalık yaptıklarını ileri süren dokuz Arnavut'un Çakırcalı tarafından diri diri yakılmasıyla da Çakırcalı'nın efsaneleşmesi gerçekleşir.

Çakırcalı Efe'nin bu dönemde gerçekleştirdiği icraatlarından birisi de, babası Ahmet Efe'yi öldüren Hasan Çavuş'u öldürüp babasının intikamını almasıdır. Sabahattin Ali'de Hasan Çavuş'a sıkılan ilk kurşun, baba silahından sıkılırken, Yaşar Kemal, annesinin ahdi olan ve Hasan Çavuş'ta kalan babasının "sedefli" tüfeğini, Hasan Çavuş'u öldürmesine rağmen ondan almaz. Bu, Çakırcalı'nın içinde ölene kadar bir dert olarak kalır. Hasan Çavuş ve genç mülazım Hüsnü'nün ölümünden sonra ise Osmanlı idaresi Çakırcalı'yı artık ciddi bir tehdit olarak görmeye başlar. Yaşar Kemal'in deyimleriyle Çakırcalı Efe, bu olaydan sonra Çakırcalı Mehmet Efe olur. Yaşar Kemal, bundan sonraki gelişmeleri, eşkıyalığın da tanımını yaparak şöyle değerlendirir:

"Çakırcalının bütün teşkilatı tamam. Yataklar yerli yerinde. Oradan buradan para yağıyor. Bu ağaların, eşrafın dağlarda menfaat çarpışmasıdır. Dağda kimin çetesi kuvvetli ise, şehirde de o ağa, o eşraf kuvvetli." (s.50).

Yaşar Kemal, Çakırcalı Efe'nin eşkıyalıkta olgunluk devresi diyebileceğimiz döneminde dağlardaki gücüyle yörede oluşturduğu nüfuzu ve Osmanlı idaresinin bu azılı eşkıya karşısındaki çaresizliğini çok yönlü ele alır. Yaşar Kemal, halk arasında bir efsaneye dönen, bugün bile aydınlatılmamış Çakırcalı Efe olayını ve Çakırcalı'nın eşkıyalıkta ulaştığı mertebeyi şöyle değerlendirir:

"Çakırcalı zengin soyuyordu. Fabrika yakıyordu. Önüne geleni öldürüyordu. Artık hükümet ortadan silinmiş gibiydi. Dövüşü, kavgası olan, zulüm gören, yoksulluğa düşen, kız kaçıran, hükümete değil, Çakırcalıya geliyordu. Çakırcalı bir mahkeme, Çakırcalı bir maliye, Çakırcalı doktor, Çakırcalı ilahtı." (s.56)

Yaşar Kemal, çok yönlü araştırıp incelediği bu kurmaca tipte, tipin halk arasındaki mitleşmiş konumunu ve soyluluğunu öne çıkarsa da roman boyunca, eşkıyalık olgusunu çok yönlü değerlendirmeyi de ihmal etmemiştir. Yaşar Kemal'in, özellikle tarihî gerçekler, devlet yönetimi, devletin bu yıllardaki otorite boşluğu ve bu boşluktan yararlanmaya kalkışan yerli yabancı güç odaklarının kendi çıkarları için eşkıyalığı bir sığınak olarak görmesi gibi konulara yaklaşımı açısından önemli tespitleri vardır. Yaşar Kemal, Çakırcalı Mehmet Efe'nin babası Ahmet Efe ve pek çok efenin yüze indikleri halde devlet idaresi tarafından öldürülüşünü bir gerçeğin bir sonucu olarak şöyle açıklar:

“Yüze inen eşkıyalar silahlarını, kızanlarını bırakmıyorlar, istedikleri köylere böylece silahları, kızanlarıyla yerleşiyorlar, vukuat falan yapmıyorlar ama, halkın başına birer derebeyi kesiliyorlardı. Hükümet içinde hükümet sürüyorlardı. Öldürülmeleri bunun önüne geçecekti” (Kemal 2004:12).

Yaşar Kemal de eşkıya sorununu dönemin idarî yapısındaki bozukluğa bağlar. Osmanlı Devleti'nin halktan kopuk yönetim anlayışını sorumlu tutar. Halk, bir taraftan Osmanlı idaresince ezilirken öteki taraftan da eşkıya zulmü altındadır. Fakat Yaşar Kemal, romanında, Sabahattin Ali gibi ideolojik amaçlı bir Osmanlı düşmanlığı gütmmez. Dönemin yönetim anlayışındaki çarpıklıkların halka yansıyan yönlerini, eşkıya ve eşkıyalık olgusu içinde vermeye çalışır. Fakat köylü-devlet ilişkisinde bürokrat hatası olarak görülebilecek olumsuz yaklaşımların devlete mal edilmesi yaygın bir yaklaşımdır ve Yaşar Kemal de köylü-devlet-eşkıya ilişkisinde bu yaklaşımın etkisi altındadır.

Ege'deki eşkıya olaylarının 20. yüzyılın başlarında niçin bu denli arttığı, nasıl beslendiği ve devleti niçin bu kadar uğraştıran bir konu olduğu yollu soruların bir yerde cevabı, eşkıya türkülerinde değil de tarihî belgelerde saklıdır. Bu dönemde, eşkıya takibiyle ilgili bütün bürokratların ortak görüşü, halkın eşkıyaya destek verdiği, jandarma gibi düzenli ordu yapısı için hazırlanmış birimlerin çeteyi takipte yetersiz kalışı, sayıca az oluşu ve devletin iç ve dış kaynaklı sorunlar nedeniyle tamamen çözüldüğü yolundadır.

Her iki yazarın da ortak noktalarından birisi, Hasan Çavuş'un Çakırcalı Mehmet Efe'nin annesine ve akrabalarına kötü muamele yapması, hakaret etmesi ve dipçiklemesidir. Bunu duyan Çakırcalı'nın eşkıya olma kararı da hızlanır. Fakat Yaşar Kemal, Çakırcalı'nın dağa çıkışında özellikle toplumsal baskıyı vurgular. Hacı Eşkıya'nın kişisel çıkar beklentisi için Çakıcı'yı nasıl kullandığını ortaya koyar. Çakırcalı'nın dağa çıkma haberine Hacı Eşkıya'nın sevinç gösterisi şöyle anlatılır:

“Hacı Eşkıya sevincinden uçuyordu. Gene köyün padişahı olacaktı. Memed dağda oldukça, köylü ona kul köle olacaktı. Gene devran döndü. Gene kılıcı keskin.” (s.31).

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

Yaşar Kemal, Çakırcalı'nın sadece eşkıya olma sebeplerini değil, bir eşkıya olarak dağlarda tutunması ve yaşaması için gerekli olan sosyolojik sebepleri de çok iyi değerlendirmiş, romantizmden uzakta, yörük ağaları, eşraf, devlet ve eşkıya ilişkisini çok yönlü ilişkiler ağı olarak ortaya koymuştur. Çakırcalı'nın dağa ilk çıktığı günden itibaren arkasına aldığı yörük ve eşraf desteği Yaşar Kemal tarafından çok iyi analiz edilmiştir. Eşkıyaya “yataklık” etmeye aşına yörük ağasının onu bir koyun kesip ziyafetle ağırlaması, eşkıyalık yolunda öğütler vermesi ve obasını ona açması önemli sosyolojik sebeplerdir. Dağdaki Çakırcalı'ya ilk günden maddî destek temin eden eşrafın (mütegallibe) çok köklü ilişkiler ağı ise Halil Bey'in şahsında verilir. Halil Bey, Çakırcalı'ya yazdığı mektupta “*Efe, (...) biz burada dururken sen hiç çekinme. Bir elin İzmir'de, bir elin Ödemiş'te, bir elin İstanbul'da padişah sarayında demektir...*” (s.32) ifadesini kullanırken, Yaşar Kemal, eşraf-devlet-eşkıya ilişkisinin karmaşıklığını şöyle belirtir:

“Bu Halil Bey eşraftandı. Büyüktü ailesi. Dedesi mütesellimdi. Ailesi kuruldu kurulalı o bölgelere hükmetmişti. Eşkıyayla, parayla, hükümetle hükmetmiş, hükmetmiş oğlu hükmetmiş. Eşrafın yaşamasını gelişmesini sağlayan bir yandan hükümetse, bir yandan da eşkıyaydı.” (s.32).

Yaşar Kemal'de eşkıya sorunu, dönemin merkezî yönetimindeki idarî aksaklıkların taşraya yansıyan yönlerinden birisi olarak aktarılır. Yazar, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşadığı idarî sıkıntıları, halkın çavuştan, zabitten, bürokrattan bıkip eşkıyaya sığınışı biçiminde değerlendirir. Yöre halkının eşkıyaya olan ihtiyacını eşkıya Hacı Mustafa şöyle dile getirir:

“Yörüğün dağda eşkıyası olmazsa bir kanadı kırık demektir. Yörük eşkıyasını çok tutar. Biz olmazsak ardında yarın bir çalıkakıcı gelir, soyar, soğana çevirir onu.” (s.33)

Yaşar Kemal, romanında “bir yürüyüşte” yirmi insanı öldüren, gaddar, hunhar Çakırcalı'yı insani zaafaları, duyarlıkları ve pişmanlıklarıyla bir arada verir. Çakırcalı'nın yer yer yufkalaşan yüreği ortaya konulur. Kendi avnesine kattığı yiğit eşkıya Pusluoğlu'nu “ölmezse öldürecek” düsturu gereği uykuda başına kurşun sıkarak öldürmek zorunda kalan Çakırcalı'nın, Pusluoğlu'nun ölüsü başında “*şu Poslunun boyuna bak, dal gibi... Kıyılır mı böyle yiğide? Ama çare yoktu*” (s.55) diye gözyaşı dökmesi ve Pusluoğlu'nu “şöhretli, hocalı, kuranlı” gömdürmek için Hacı Mustafa'ya emirler vermesi, onun insanî yönlerini ortaya koyma ve eşkıyalığını meşrulaştırma çabasıdır. Fakat “soylu eşkıya”ların, İnce Memed'de de olduğu gibi yapıp-etmelerinin olağanüstü bir boyuta taşınmasıyla gerçekten uzaklaşması ve inandırıcılığını kaybetmesi söz konusudur. Bunun en önemli kanıtlarından birisi, halkı korku, hayranlık ve sevgiyle kendine bağlayan ve köylü

üzerinde bir tür “sosyalizm” kurduğu söylenen⁶ Çakırcalı’nın, vuruldu ya da yakalandı haberleri karşısında halkın verdiği tepkidir. Nitekim 25 Ekim 1909’da takip müfrezeleri Bayındır’ın Lütuflar Köyü civarında Çakırcalı çetesini kısırmış, çeteden üç kişinin ağır yaralı olduğu, bunlardan ikisinin Çakırcalı ve önemli adamı Hacı olduğu, hatta Çakırcalı’nın öldürüldüğü haberleri basına yansımış ve halk bu habere çok sevinip “büyük kutlamalar” yapmıştır (Yetkin 2003: 135).

Bundan başka, Yaşar Kemal’in, Çakırcalı’nın annesi Hatçe’nin ağzından ortaya koymaya çalıştığı “Osmanlıya güvenme”, “Kahpe Osmanlı”, “Zalim Osmanlı” (s.14-15) türünden eleştirilerin kaynağında, eşkıyalık olaylarıyla ilgili halk belleğinde kalmış eşkıya türküleri vardır. Barkey, tarihî belgelerle her zaman uyuşmayan bu halk türkülerinin oluşma gerekçesini şöyle açıklar:

“Köylüler, cemaatlerinin bir parçası olmayı sürdüren ve zenginden alıp yoksula dağıtarak kendilerine yardım edenlere sevgilerini göstermek için pek çok halk hikâyesi ve türküsü üretmişlerdir. Ender rastlanan bu insanlar, başlangıçta, halk hikâyelerinde rastladığımız efsanelerin yaratılmasına katkıda bulunmuşlardır.” (Barkey 1999:185).

Yaşar Kemal, Çakırcalı Efe olayı üstüne çok araştırmış, çok okumuş ve olayla ilgili yaşayan tanıklarla görüşmeye çalışmıştır. Çakırcalı’yı öldüren müfrezenin komutanı Albay Rüştü Kobaş’ın ona verdiği belge ve bilgilerin ışığında, bu olayı etraflıca değerlendiren yazar, Sabahattin Ali’nin aksine, Çakırcalı Efe olayının adalet aramak üzere dağa çıkmış bir eşkıya olayı değil, “türlü dalavere”lerin döndüğü, çok yönlü ve karışık bir olay olduğunu ortaya koyar. Yaşar Kemal’e göre, Çakırcalı olayında tarihçilerin aydınlatması gerekli çok karmaşık olaylar vardır. Çakırcalı’nın İngiliz “Vitol” ailesiyle ilişkisi ve o dönemde Londra gazetelerinde Çakırcalı’ya gösterilen ilginin nedeni, hâlâ açıklığa kavuşturulması gerekli konulardır. Türkiye’ye ilk yabancı sermayeyi sokan ve Ege dağlarından topladıkları sümbül soğanı ticaretini yapan İngiliz ailesi Vitollerle dağdaki Çakırcalı arasında bir ilişkinin geliştiği rivayet edilirken, Yaşar Kemal, yine dönemin İngiliz basını ve Avam Kamarası’nın Çakırcalı’ya olan yakın ilgisini Osmanlı’nın bu son dönemi için “olağanüstü bir olay” diye niteler. Bu olayın, bazı tarihçilerin söylediği gibi, Osmanlıyı parçalamak isteyen İngiliz yayılma politikasına bağlanabileceği görüşünü onaylar. Hatta bu durumun, Anadolu’daki bütün eşkıyalar ve eşkıyalık için geçerli olabileceği görüşündedir:

⁶ Eşkıya Takip Kumandanı Ali Paşa, Aydın ilindeki eşkıyalık konusunda, Servet-i Fünun Dergisi’ne verdiği röportajda Çakırcalı çetesinin alınan önlemlere rağmen niçin tüketilemediğini şöyle anlatır: “Çakırcalı on dört senedir bu vilayette bulunuyor. Her yeri bellemiş, tanımış, köylülerin hepsiyle dost olmuştur ve Çakırcalı çetesindeki adamların hepsi köylülerden kız alarak yakınlık kurmuşlardır. Ayrıca Çakırcalı ilginç bir politika izleyerek köylülerin her birine birçok iyilikler etmiş, paralar vermiş sanki köylülük âleminde bir “sosyalizm” tesis etmiş, etrafına sevgiden oluşmuş kuvvetli bir ağ kurmuştur...” (Yetkin 2003: 151-152).

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE’NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

“Çakırcalı ya bizim bildiğimiz gibi bir eşkıya ya da İngiliz İmparatorluğunun yardımını gören bir alettir. Anadolu’daki bütün eşkıyalar ya halkın, ya eşrafın, ya da hükümet adamlarının yüzde yüz adamı olmayabilirler. Bunlara dışarıdan da etkiler olabilir.” (s.57).

Yaşar Kemal, Sabahattin Ali’nin tersine, Çakırcalı’nın zorla eşkıya olduğunu, eşkıyalığa itildiğini, bu yüzden de Osmanlı bürokratlarının onu “düze indirme” teklifleri karşısında çok sevindiğini özellikle vurgular. Çakırcalı, Mister Vitölü Osmanlı yönetimine kefil göstererek avanesiyle birlikte bizzat padişah tarafından affedilmeyi talep eder. Bütün şartları Osmanlı yönetimince kabul edilen ve kır serdarı tayin edilen Çakırcalı yüze çıkar. Hatta kır serdarlığı için kendisine beş, avanesine üç altın maaş bağlanır. Fakat Çakırcalı’nın Osmanlı idaresiyle yaptığı bu “yüze inme” anlaşmasının şartlarına bakıldığında, Çakırcalı’nın bir devlet içinde devlet kurduğu da açıktır.

Yaşar Kemal, Çakırcalı olayını, toplumsal eşkıyanın adı hırsızdan üstünlüklerini ortaya koyacak şekilde ele alır fakat soruna çok yönlü de bakar. O yıllarda, “*Dağlar eşkıyalarla dolu*” (s.73) diyen yazar, Rum eşkıyaların da otorite boşluğundan yararlanarak dağa çıktığını, önüne geleni dağa kaldırdıklarını, hatta bir Felemenkliği dağa kaldıran Rum çetelerinin rehineye karşılık istedikleri beş bin altınlık fidyeyi devletin ödediğini belirtir. Romanda Çakırcalı’nın bölgedeki bütün eşkıya gruplarını temizlediği ve kendisine rakip tanımadığı belirtilir.

Bundan başka, Yaşar Kemal, Çakırcalı’nın eşkıyalık serüvenini, düze inip çıkışlarını ve ünü bütün bir Avrupa’ya yayılmış bir eşkıya oluşunu romanında adım adım inceler. Yüze indiği günlerde Çakırcalı’nın Ayasurat Köyü’ndeki beylere mahsus evi adeta bölgenin hükümet konağı gibi işler. Ağalardan, beylerden, eşkıyadan, bürokrattan camı yanan Çakırcalı’ya gelir. Bu sırada Çakırcalı’nın ünü bütün Avrupa’ya yayılmıştır. İtalyan ve Fransız gazeteciler Çakırcalı’yı görmeye gelir.

Yaşar Kemal, Çakırcalı’nın zoraki eşkıyalığını sık sık vurgular. Çakırcalı’nın Ağa, bey, eşraf çıkarı için dağa itildiğini ve onların güvencesi olduğunu fakat asla onların maşası olmadığını, aksine ağaların, beylerin Çakırcalı tarafından kullanıldığını belirtir. Yaşar Kemal’e göre, “*Halk içinde halkın adamı, sarayın ve derebeyinin düşmanı*” (s.106) olan Çakırcalı, tek başına Osmanlı’ya karşı çıkmış ve “el”in “bey”den yaman olduğunu Osmanlı’ya göstermiştir. Yaşar Kemal, bu son cümlesiyle, her ne kadar, Hobsbawm’ın “soylu eşkıya”sının izinden giderek, padişahı direkt olarak hedef almasa da, Çakırcalı’nın başkaldırı hareketinin başarısını, bir eşkıyanın saraya karşı zaferi olarak yorumlar. Bu yönüyle de, diyebiliriz ki, bizde eşkıya imgesi, siyasallaşmış bir imgedir. Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*’de, şöyle ya da böyle nedenlerle eşkıya olmuş birinin eşkıyalığını meşrulaştırma çabasındadır.

Romanın sonunda, Çakırcalı'nın öldürülmesi olayı Albay Rüştü Kobaş'ın anı/notlarından verilir. 1911 yılında, Talat Paşa kabinesi ve dönemin İçişleri Bakanlığınca geniş yetkilerle ve kendi kurduğu kırk beş kişilik müfrezesiyle Ödemiş'e gelip karargâh kuran Rüştü Kobaş, Çakırcalı çetesiyle Ödemiş'in Karıncalıdağ (Kız Kayası) mevkiinde çatışmaya tutuşur. Çatışma sonrasında iki ceset bulunur. Bunlardan birisinin başı ve elleri kesilmiş ve göğüs derisi yüzülmüştür. Öteki cesetse Arpacı'dan kaçırılıp rehin alınan Osman Bey'in⁷ cesedir. Başı ve elleri kesilmiş ceset, Çakırcalı'nın ilk karısı İraz'a teşhis ettirilir ve ayaklarından Nazilli meydanına asılır. Mezarı Nazilli'nin çıkışındadır.

Çakırcalı Mehmet Efe'nin siyasal bir imge olarak, yazarların elinde yeniden dönüştürülmesi anlamına gelen efsanevi hayatının, çok zorlu bir eşkıya olmasının ötesinde, böylesine abartılmış olması, biraz da dönemin basınıyla yakından ilgilidir. Özellikle İzmir basınının bu konuya ilgisi söz konusudur. Çakırcalı'nın öldürülüşünden sonra, eli kalem tutan herkes, Çakırcalı'nın eşkıyalığına, cesaret ve kurnazlığına, vahşiliğine, insanüstü yeteneklerine, halk adamı oluşuna ve ölümüne (Yetkin 2003:173-174) dair pek çok konuda yazılar yazmışlar, hatta dönemin bazı "sivri dilli" gazeteleri, Çakırcalı'nın eşkıyalıklarını birer efsaneye çevirmişlerdir.

Çakırcalı'nın mitleşen hayat hikâyesinde, öldürülüşündeki gizemin de rolü büyüktür. Sabahattin Ali, hikâyesinde, Çakıcı'nın ölümünü (17 Kasım 1911) bir kaza kurşunuyla verirken, Yaşar Kemal, bu konuda daha gerçekçidir ve Çakırcalı'yı Kayadibinde saran takip kollarından birinin komutanı olan Albay Rüştü Kobaş'ın anılarına göre verir. Yetkin de, çalışmasında Ahenk gazetesi başyazarı Ali Nazmi Bey'in Vali Nazım Paşa ile yaptığı röportajda (21 Teşrin-i Sani 1911) Rüştü Bey'in de Şükrü Bey müfrezesiyle birlikte Çakırcalı çetesiyle "müsademe" ettiklerini belirtir. Ancak Yetkin de, Sabahattin Ali'nin görüşünü paylaşır ve Çakırcalı'nın müfrezeler eliyle değil, kızanlarından birinin "kaza kurşunu"yla öldüğü görüşünü paylaşır. Müfrezeler, bu iddiaları, Çakırcalı'nın başına konan ödülü alabilmek için ortaya atmışlardır.

Sonuç

19. yüzyılın sonlarında, Egeli bir eşkıya olarak tarihe geçen Çakırcalı Mehmet Efe'nin efsanevi hayatı, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'na da konu olmuştur. Eşkıyalık konusu, Türk romanında özellikle 1950'lerden sonra popüler bir konu haline gelmiştir. Bunun nedeni ise, Türk romanında Anadolu sosyal hayatına dair konuların işlenmeye başlanması ve Moran, Barkey vs. araştırmacıların belirttiği gibi, Marksist eğilimli yazarların eşkıya hikâyelerinde geçen tipleri yeniden canlandırma çabasıdır. Çakırcalı Mehmet Efe'nin mitleşen hayatını Türk edebiyatına taşıyan iki önemli yazar vardır. Bunların ilki, Sabahattin Ali'nin yazdığı *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* (Tereke, 1940'lı yıllar?) adlı uzun hikâyesidir. Sabahattin

⁷ Bu kişi, Aydın Belediye Başkanlığı Başkâtibi Osman Efendi'dir (Yetkin 2003: 130).

EŞKİYALIK VE ÇAKIRCALI MEHMET EFE'NİN TÜRK EDEBİYATINA İZDÜŞÜMÜ

Ali, bu hikâyesinde, eşkiya olaylarını genel eğilim olarak, döneminin idari yapısındaki bozukluğa bağlar. Yazar, Çakırcalı Efe olayına ideolojik yaklaşmış ve Çakırcı Mehmet Efe'nin babasını öldürenlerden öç almak için sığıdığı “ilk kurşun”u, II. Abdülhamit yönetimine hatta doğrudan padişahın kendisine başkaldırı için sıkılmış bir kurşun olarak yorumlamıştır. Sabahattin Ali, Çakırcı Efe'yi, romantik ekolün öğretileri doğrultusunda ve kendi dünya görüşüne göre yeniden yorumlamıştır.

Çakırcalı Mehmet Efe'yi romanına taşıyan bir başka yazar da Yaşar Kemal'dir. Yazar, *Çakırcalı Efe* (1974) adlı romanında, Çakırcalı'nın bir efsaneye dönen yaşamını kendi araştırmaları, bu konuda edindiği bilgi ve belgelerin ışığında romanlaştırmıştır. Roman, özellikle Çakırcalı'yı takip eden ve öldüren müfrezenin komutanı Albay Rüştü Kobaş'ın verdiği belge ve anılarına dayanarak yazılmıştır. Yaşar Kemal ise, Sabahattin Ali'den farklı olarak, konuyu biraz da roman türünün imkânları ölçüsünde çok yönlü ele almıştır. Çakırcalı olayının ortaya çıkış sebebini o da dönemin yönetim anlayışına bağlasa da, eşkiyalık sorununun çok karmaşık bir sorun olduğunu vurgular. Çakırcalı'nın bu bozuk düzen içinde hiç istemediği halde eşkiya olmak zorunda kalışını öne çıkarır. Çakırcalı'yı, İngiliz tarihçi E. J. Hobsbawm'ın “soylu eşkiya” tipolojisine göre kurgular, onu en insanî özelliklerle donatılmış efsanevi bir kahraman olarak sunar. Yaşar Kemal'de Çakırcalı'nın doğrudan doğruya II. Abdülhamit'le bir sorunu olmasa da Osmanlı Devleti imgesi, romanda “*Osmanlıya inanılmaz*” türünden söylemlerle yansıtılır.

Kaynaklar

- ADIVAR, Halide, (1992), “Efe'nin Hikâyesi”, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Haz. Mehmet Kaplan vd. 1. C., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara: 116-122.
- AKIN, Cahit, (2007), “Eşkiyalık ve İnce Memed”, *Kitap-lık Dergisi*, S.101, Ocak.
- BARKEY, Karen (1999), *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev.Zeynep Altıok, İstanbul :Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BAYRAK, Mehmet (1985), *Eşkiyalık ve Eşkiya Türküleri*, Ankara: Yorum Yayınları.
- BEŞİKÇİ, İsmail (1969), *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, İstanbul: E Yayınları.
- BOZDAĞ, İsmet,(2003), *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, İstanbul: Yaba Yayınları.
- FERDİNAND, Braudel, (1994), *2. Filipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. M.Ali Kılıçbay, Ankara.
- HOBBSAWM, Eric J., (1990), *Eşkiyalar*, Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül, İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- HÜSEYİN Rıfat, (1933), “Çakırcalı Efe Kimdi? Neler Yaptı?”, *Yedigün Dergisi*, No:27; 28, 29, 30.
- İLGÜREL, Mücteba, (1995), “Osmanlılar'da Eşkiyalık Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XI, İstanbul: 466-468.
- KAPLAN, Ramazan, (1997), *Cumhuriyet Dönemi Köy Romanında Köy*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- KAYA, Muharrem, (2004) *Türk Romanında Destan Etkisi*, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap,
- KEMAL Tahir (1970), *Rahmet Yolları Kesti*, Bilgi Yayınları, 2. Basım, Ankara.
- , (1997), *Yorgun Savaşçı*, 15. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- KURDAKUL, Şükran (1999), *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- MORAN, Berna (1996), “Soylu Vahşi Olarak Kuyucaklı Yusuf”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*, İstanbul: İletişim Yay., s.17-35.
- , (1996), “İnce Memed ve Eşkıya Öykülerinin Yapısı”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*, İstanbul: İletişim Yay., s.78-93.
- NECATİGİL, Behçet, (2000), *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- ÖZ, Erdal, (2000), “Yaşar Kemal’le Yaratıcılığının Kaynakları Üzerine Söyleşi”, *Ağacın Çürüğü*, Adam Yayınları, İst.
- SABAHATTİN Ali, (2004), *Çakıcı’nın İlk Kurşunu, Tereke*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- , (1999), *Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- UYSAL, Saffet, (1990), “Gerçek Kimliği İle İnce Mehmet ve Çukurova”, *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*, 21-23 Kasım, Adana/
www.turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum/... 11.10.2010.
- YETKİN, Sabri, (2003), *Ege’de Eşkiyalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.